

ՄԱՐԿԻԶ ԳՐԵԳՈՐԻՈՂ ՄԱՂԴՈՒՆ (1707-1789)

ԷԼԻԶԱԲԵԹ ԹԱԶԻՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

Վենետիկի քաղաքային արխիվում է պահվում մի արժեքավոր փաստաթուղթ, վերնագրում «Nota di quanti Armeni, e figli d'Armeni adulti che si ritrouano in questa inclita città di Venezia, tanto secolari, quanto religiosi in primo agosto 1750», որի վկայությունները բավական մեծ տեղեկություններ են պարունակում 1750 թվականին երոպական այս քաղաքի հայ բնակչության արական սեռի աշխարհիկ ու հոգևոր ներկայացուցիչների մասին¹:

Իր բնույթով եւ մանավանդ բովանդակային առումով այն մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում հայագիտության համար: Բացի նրանից, որ սրանով բացահայտվում է Վենետիկի հայ համայնքի ձևավորման ակունքները, դրա աշխարհագրությունը, նաեւ այնտեղ հիշատակվող անունների մեծ մասի հետ կապված են առևտրա-տնտեսական, հոգևոր, իրավական՝ մեր պատմության համար կարևոր նշանակություն ունեցող դրվագներ: Շեհրիմանյանների, Գերաքների, Հերմեթների, Շահումյանների, Սեդրոսյանների, Վելիջանյանների, Նորատունկյան-Կազանովանների կողքին, 46-րդ համարի տակ գտնում ենք եւս մի անուն՝ Գրեգորիո Աղդոլո, որին նվիրված է սույն հետազոտությունը:

¹ Liste des Arméniens de Venise (1750),- «Roma-Armenia», (sous la direction de Claude Mutafian), ed. De Luca, Roma, 1999, p. 295.

Գրեգորիոս դի Պիետրո Ադդոլոն (Ագդոլո) ըստ իր մահա-
խոսականի¹ ծնվել է 1707 թ. Սպահանում (հավանաբար Նոր
Ջուդայում): 1730 թ. նա Լիվոռնոյում էր եւ ինչպէս ջուդահայ երի-
տասարդ շատ վաճառականներ, Եւրոպա էր եկել «տեքստիլի»
(հում մետաքսի²) առեւտրով զբաղվելու նպատակով:

Մի քանի տարի անց նա հաստատվում է Ֆլորենցիայում, 1738
թ. անդամակցում է սաքսոնական առեւտրական ընկերությանը՝
դառնալով նրանց կոմիսարը Տոսկանայում եւ ստանալով այդ
երկրամասի քաղաքացիություն: Իսկ 1740 թ. արդէն Լեհաստանի
արքայի առեւտրական ներկայացուցիչն էր Տոսկանայում:² Հայ
վաճառականի կենսագրական այս տասնամյա առաջխաղացումը
հուշում է այն մասին, որ նրա առեւտրական հարաբերությունները
չէին սահմանափակվում միայն Իտալիայով:

Ավելին, 1742 թ. ապրիլից սեպտեմբեր ամիսներին Ադդոլոն
մի քանի հայ վաճառականների հետ միասին Մոսկվայում, եւ
հաջորդ՝ 1743 թ. փետրվարին Սանկտ Պետերբուրգում փորձում է
սաքսոնա-լեհական առեւտրական հարաբերություններ հաստա-
տել Ռուսաստանի հետ³:

1750-ական թվերին Գր. Ադդոլոյին շնորհվում է Լեհաս-
տանի արքայի «վսեմագույն խորհրդականի» եւ կոմսի կոչում,

¹ Proveditori alla sanità, Necrologi, reg. 976, c. 136, necrologio di Gregorio Agdollo q.
Pietro, 12 maggio 1789 (հղումը տե՛ս՝ **Cecchini Isabella**, Gregorio Agdollo [Isfahan
1707-Venezia 1789] հոդվածը **Borean L., Mason S.**, Il collezionismo d'arte a Venezia.
Il Settecento, ed. Marsilio-Padova, 2009, ժողովածուում, էջ 236):

² **Corti Gino**, The Agdollo Collection of Paintings: An Inventory of 1741: The
Burlington Magazine, Vol. 120, No. 904 (Jul., 1978), p. 442.

³ **Ciampi Seb.**, Bibliografia Critica delle Antiche reciproche corrispondenze politiche
ecclesiastiche, scientifiche, Litterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed
Altre parti Settentrionali ..., t. II, Firenze, 1739, p. 136-137.

ապա 1750-ականների վերջին՝ նաև մարկիզի տիտղոս¹, որը հետագայում ժառանգում են նաև նրա զավակները: Նշենք նաև, որ թե՛ Գրեգորիոն եւ թե՛ իր որդիները ընդգրկված են եղել եւրոպական «Ազատ որմնադիրների» մասոնական օթյակներում²:

* * *

Վենետոյի Նահանգային Արխիվի «5 դատավորների» (Cinque Savi) ֆոնդից Գրեգորիո Աղդոլոյի անվան հետ կապված փաստաթղթերը, վերջինիս գրագրությունը հիշյալ կառույցի հետ եւ նրա դիմումները Վենետիկի Դոժին եւ այլ իշխանավորների վերաբերվում են 1750-1786 թթ.: Փաստաթղթերից հասկանալի է դառնում, որ Գր. Աղդոլոն մեծ ջանքեր է ներդրել Վենետիկի Հանրապետության, Սաքսոնիայի եւ Լեհաստանի միջեւ միջպետական առեւտրային հարաբերությունների ստեղծման³ եւ արտոնյալ պայմաններով, դրանց պարբերաբար վերահաստատման ուղղությամբ,⁴ որը նրան հաջողվել է: Սաքսոնիայի

¹ "Gregorio Agdollo Consigliere Aulieo, e di Commercio di S. M. il Re di Polonia, Elettore di Sassonia, e suo Plenipotenziario presso la Serenissima Repubblica di Venezia" (Nomi delli signori associati alla presente Opera "Il diretto della Natura e delle Genti o sia sistema generale de'principi li piu'importanti dimorale, giurisprudenza, e politica...; Venezia T.II; MDCCLVII; p.476").

² Allgemeines Handbuch der Freimaurerei.von Lennings, Encyklopädie der Freimaurerei. Herausgegeben vom Verein deutscher Freimaurer, Erster Band (A-L), Leipzig, 1900, p. 7-8

³ Տե՛ս 1950, Dec. 30 (Cinque Savi, 230).

⁴ Cinque savi alla mercanzia, Prima serie, Scritture dei deputati al commercio, b.220, c, 107 (Trattato di commercio con il re di Polonia ed elettore di Sassonia, 31 marzo 1756, con riferimenti a documenti di data precedente), Նույն տեղում, b. 205, c. 108 (memoria sul rinnovo del trattato di commercio con la Sassonia, 2 agosto 1788), Տե՛ս նաև Հ. Ղ. Ալիշանի ձեռագիր արտագրությունները նույն արխիվից. 1767, ապրիլ 14 (Cinque Savi, 370, f. 104) «Թագազարմ Հազարապետ Սաքսոնիոյ հաստատելով նոր օրէնս կարգաց եւ բաժից, վենետկաց պահէ զառաջին

Կուրֆյուրստ Ֆրանց Քսավերը (Franz Xaver von Sachsen, Electeur, Կուրֆյուրստ՝ 1763-1768) եւ Լեհաստանի թագավոր Յան Սոբե-սկի III-ը (1674-1696) շահագրգռված էին այս առեւտրական հարաբերություններում, մանավանդ, որ Վենետիկից մետաքսյա եւ այլ թանկարժեք կերպասներ էին ստացվում, որոնք մինչ այդ հազվագյուտ էին Սաքսոնիայում եւ Լեհաստանում, իսկ դրա փոխարեն սաքսոնական հախճապակյա սպասք էր ներկրվում Վենետիկ: Նրա նախաձեռնությամբ Վենետիկում հիմնվում է սաքսոնական առեւտրի տուն: Ադդոլոյի առեւտրական ակտիվո-թյան եւ վաճառականական նուրբ հոտառության շնորհիվ նաեւ նոր արտադրական տեխնոլոգիաների փոխանակում է կատար-վում եւրոպական երկրների միջեւ: Նրա միջնորդությամբ 1766 թ. Շեմնիցի վաճառականներից մեկը թել մանող իտալական հաստոց է ձեռք բերել:¹ (Նկատի ունենանք, որ մետաքսի առեւտրի իրականացման գործում ներգրավված պետք է լինեին նաեւ հայ վաճառականները, քանի որ Գր. Ադդոլոն ծանոթ էր նաեւ Եւրոպայում իրենց գործունեությունը ծավալող ջուդահայ վաճառականներին):² Գր. Ադդոլոն մաքսային դիվանագիտու-

սահմանեալ, տալ 2 % վասն վաճառաց նոցա. առ կամի զի մի՛ գիտասցին այլք եւ յանձնէ Գր. Ադդոլենց մարկիսի ծանուցանել նոցա: Գրիգոր Ադդոլենց խնդրական Ատենի եւ համակար վաճառականութիւն Սաքսոնիոյ ի Վենետիկ, ծանուցանէ 5 գիտնոց զվերահաստատութիւն դաշանց 1756 ամին ի ձեռն նոր իշխանացութիւն կայսրընտրին» (Հ. Ղ. Ալիշանի հակիրճ թարգմանությամբ):

¹ **Cecchini Isabella**, Gregorio Agdollo (Isfahan 1707-Venezia 1789), **Borean L., Mason S.**, Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento, Venezia, 2009, p. 236.

² 1733 թ. «Կունս Գրեգորիո Ադդոլո Շեհրիմանը» թանկագին քարերով պատված արծաթե մի մասնատուփ է նվիրել Ֆլորենցիայի Ս. Մայր Թերեզայի վանքին (տե՛ս Idea della Chiesa, e del Monestere di S. Teresa di Firenze,..."Fr. Idelfonso do S. Luigi, Vita della ven. serva di dio Suor Maria Agnese di Gesu ..., Firenze, MDCCLXII, p. I, " p. 127): Ամենայն հավանականությամբ խոսքը երկու վաճառականների՝

թյամբ փորձում էր հասնել այն բանին, որ սույն առևտուրը իրականանար արտոնյալ պայմաններով. այսինքն՝ 16% մաքսատուրքի փոխարեն վճարվեր 14%:¹

Գրեգորիո Աղղոլոյի առևտրական գործունեությունը չէր կարող կապված չլինել հայկական վաճառականական միջավայրի հետ: Արդեն խոսվեց Ռուսաստանի հետ կապված նրա ծրագրերի մասին:

Մխիթար Մեբաստացու Նամականիում Աղղոլոյի անվան հետ կապված շուրջ մեկ տասնյակ նամակներ են առկա, որոնք հիմնականում այս կամ այն վաճառականի հետ առնչությունների, առևտրական միջնորդության մասին խնդրանքներ են: Այս նամակները վկայում են որքան Մխիթար աբբահոր ոչ անտարբեր վերաբերմունքը աշխարհասփյուռ հայ վաճառականության

կոմս Ջիովաննի (Հովհաննես) Շեհրիմանյանի եւ մարկիզ Գրեգորիո Աղղոլոյի մասին է:

¹ «Նաև 1788 մայիս 13-15 (Cinque Savi, 399, f. 1) Գր. Աղտօլ ծանուցանէ Պաշտօնէի կայսրընտրին զվճիռ ծերակուտին (ու զկնի) որ տհաճի ընդ յապաղում կնքելոյ դաշնակցութեան ընդ 1769 յամի այն չի արարելն է շնորհս ազատութեան ի սակէ 2/100 մետաքսեղինայ, ի Լիբսիա եւ մաղթէր յօղումս մի յաւելելով՝ հաստատել զդաշինսն, ի շահ հպատակաց երկոքանչիւր պետութեանց: Խնդրէ վրութիւն փութով ծանուցանել զայս Ծերակուտին:

Վերոյիշեալ վճիռ ծերակուտին. գովէ զգիտունս եւ գնուիրակս. նոցին զաբելլոյ որ քննեաց զխնդիր կայսրընտրին Սաքսոնիոյ եւ գրանդուքս որ միջնորդեաց եւ հաւանեցոյց զտեր իւր զի վաճառք Վենետիկ, ի Լիբսիա ոչ վճարեացեն զ2 առ 100. այլ զի իբր աման կիսով յառաջ իբր խնդրել նորա նորոգել զդաշինս վաճառակցութեան՝ հարցնել ինչ Վենետիկի հասարակապետութեան՝ ահազանգեր պատասխանի ի Մեքսոնի եւ յայնմ պատասխանեցի հրամայեալ էր Ծերակուտն վերաքննել եւ կանոնել զպայմանս դաշնագրութեանց, արժան յամարեր ի կախ թողով զխնդիրն մինչեւ յավարտ քննութեանց» (Հ. Ղ. Ալիշանի թարգմանությամբ):

խնդիրների (Վենետիկից՝ Հալեպ, Լիվոռնոյից՝ Բելգրադ...), նրա ծանոթությունների շրջանակի, վաճառականական ցանցի լուրջ իմացության մասին, այլև նրա անշահախնդիր վերաբերմունքին նրանց բազմախնդիր գործունեությանը:¹

Մեր ձեռքի տակ է Ադդոլոյի՝ դեռևս 1731 թ. Լիվոռնոյից դեկտեմբերի 14-ի թվակիր նամակը, որն ուղղված է Մխիթար Սեբաստացուն: Նամակն առևտրական բնույթ ունի եւ Ադդոլոն, գրագետ հայերենով, խնդրում է արբահոր միջնորդությունը հալեպահայ ոմն տեր Մարտիրոսի հետ պարտամուրհակի փոխանակման գործում:

Մխիթար Սեբաստացու դիվանում առկա են Գր. Ադդոլոյին ուղղված 9 նամակներ (1731- 1739 թթ) :

«Տրտմեցայ յոյժ զշիրթական աղմկէն որ ծնեալ է ի մէջ տիրացու Մարտիրոսին եւ պարոն Գրիգորին: Արդ խնդրեալ էք զթէմէտուկն², եւ ես ահա հանդերձ վկայութեամբ յղեմ զօրինակն՝ զի խաղաղացին...» (N° 423):

Գրիգոր Ադդոլոյի եւ տիրացու Մարտիրոսի միջեւ դրամամուրհակային այս հանգույցը լուծելու եւ այլ խնդիրներ կարգավորելու նպատակով, Մխիթար Սեբաստացին նամակներով դիմում է Դավիթ Շեհրիմանյանին՝ Լիվոռնո (1732, դեկտ. 30, N° 445), Ապա Հովհաննես դի Նազարին (Giovanni di Nazar) կրկին Լիվոռնո (1734, N° 463):

¹ Մխիթար արքայ, *Նամականի*, հատոր Բ., նամակներ N° N° 423 (էջ152), 445 (էջ 186), 445 (էջ 186), 463 (էջ 212), 471 (էջ 220), 603 (էջ 390), 625 (էջ 416-417), հ. Գ., 1107 (էջ 383), 1114 (էջ 391):

² թէմէսիկ - պարտքերի մուրհակ (պարտամուրհակ), տե՛ս Քիւփեւեան Ա.Հ., Բառագիրք երեքլեզուեան տաճկերէն-հայերէն-գաղղիերէն, Վիեննա, 1883, էջ 219:

Իսկ 1738 թ. նոյեմբերի 29-ի նամակում Բելգրադ՝ Հ. Միքայելին¹ ուղղված նամակում (N° 603) Աբբահայրը նշում է. «Պարոն Գրիգորն եւ իւր որդին մերձակայ ժամանակիս եկին ի Վենետիկ, եւ յաւուրս յայտսիկ կոչելոց ենք ի վանքն. Եղիա Վ. երկիցս գնաց առ նոսա որք էին ի տան պարոն Կիւլեագին»:

Առավել հանգամանորեն քան հայ մատենագրության մեջ Գրեգորիո Աղղոլոյի կյանքին ու գործունեությանն անդրադառնում են օտար հեղինակները, որոնց ուսումնասիրությունները հիմնականում վերաբերվում են Գրեգորիո Աղղոլոյի կտավների հավաքածուներին, դրանց ներկայացմանն ու արժեվորմանը, զանազան ցուցահանդեսներում դրանց ներկայացմանը, դրանց հետ կապված առեւտրական գործարքներին եւ ի վերջո այդ հավաքածուների ճակատագրին:

Իտալական վերածնության արվեստի միջազգային շրջանակներում բավական հայտնի՝ պալեոգրաֆ եւ ֆլորենտական արխիվների հանրագիտակ Ջինո Կորտին² 1978 թ. The Burlington Magazine-ում հրատարակել է Գրեգորիո Աղղոլոյի նկարների հավաքածուի 1741 թ. գույքացուցակը, ինչպես նաեւ որոշ տեղեկություններ՝ 1789 թ. Վենետիկում վախճանված, արվեստի նմուշների առեւտրով զբաղվող հայ գործակալի եւ կուլեկցիոների կյանքի եւ գործունեության մասին: Կորտիի շարադրանքն Աղղոլոյի արվեստագիտական գործունեության մասին ավարտվում է 1760 թվականով:

¹Իմա՝ Հ. Միքայել Վարդերեսյան, Սեբաստացի, Միս. Սեբաստացու աշակերտներից, քահանայացյալ 1714 թ., վախճ. 1767թ. Ս. Ղազարում:

² Corti Gino, The Agdollo Collection of Paintings: An Inventory of 1741: The Burlington Magazine, Vol. 120, No. 904 (Jul., 1978), pp. 441-444.

Նա նշում է, որ Գրեգորիոս Աղոլոյի անունը, որպես 1730-ական թթ. Ֆլորենցիայում արվեստի գործերի կոլեկցիոներ, ի հայտ է գալիս 1737 թ. Ֆլորենցայի Սան Լուկա ակադեմիայիում տեղի ունեցած ցուցահանդեսի տպագիր կատալոգում: Այդ առիթով Աղոլոն ներկայացնում է յոթ կտավ: Նրա հավաքածուի ամբողջական ցուցակը հասանելի էր մասնագետներին, եւ այն գտնվել է ֆլորենտական մի ընտանիքի փաստաթղթերի մեջ: Աղոլոյի հավաքածուն պետք է գնվեր այդ ընտանիքի կողմից, սակայն որոշ տհաճ պայմանականություններ արգելք են հանդիսացել այդ գործարքն իրականացնելու համար: 1741 թ. ապրիլի 24-ի դրությամբ, Աղոլոյի հավաքածուն ընդգրկում էր 37 նկարիչների 78 կտավ: Նախապատվությունը տրված էր 17-18-րդ դդ. Արտիստներին՝ համապատասխանելով հատկապես «Բարոկկո» ոճի հանդեպ ունեցած կոլեկցիոների անձնական ճաշակին: Այդուհանդերձ «Վերածնունդը» եւս ներկայացված էր մի քանի հռչակավոր անուններով, ինչպես Չիավոնեն, Սարտոն, Վերոնեզեն, Տիցիանը: Բարոկկոն ներկայանում էր ամենահայտնի իր նկարիչներով՝ Ռենիով, Ռուբենսով եւ Պուսենով: Յուրաքանչյուր նկարիչ ներկայանում էր 1-ից 7 կտավներով:

Գնային ոչ մի հիշատակում չկար, սակայն ամենահայտնիները նշված էին կա՛մ որպես հռչակավոր արտիստի գործ, կա՛մ որպես որակով շատ բարձրարվեստ աշխատանք եւ կա՛մ որպես յուրահատուկ ստեղծագործություն: Այս ցուցակի անսովոր ճշգրտությունն ու ամբողջականությունը օգտակար են կտավների հեղինակներին ճշտելու եւ դրանք տեղայնացնելու իմաստով:

Վենետիկի Կա Ֆոսկարի համալսարանի արվեստաբան Իզաբելլա Չեկկինիի հոդվածում¹ նշվում է, որ Գրեգորիո Աղդոլոն ծնվել է Սպահանում 1707 թ.: Կորտին եւս հիշատակում է, որ Գրեգորիո Աղդոլոն հայ վաճառական էր կենտրոնական Պարսկաստանի Սպահան քաղաքից, որը հաստատվել էր Ֆլորենցիայում եւ բնակվում էր Սանտա Ֆելիչիտա թեմին պատկանող (այն ժամանակ) Բորգո սան Յակոբո փողոցում:

Իր առեւտրական եւ բանկային գործարքներում Աղդոլոն գործընկեր ուներ՝ ազդեցիկ ֆլորենտացի ազնվական, մարկիզ եւ սենատոր Լորենցո Օրացիո Պուչչին², որն իր հեղինակավոր ստորագրությամբ նշանակալից գումարներ էր տրամադրել եւ կապիտալ էր ներդրել այս գործի մեջ: Երբ Աղդոլոն ժամանակավորապես անվճարունակ է դառնում, մարկիզը անկարող է լինում պատասխանել պարտատերերի միաժամանակյա պահանջներին, հատկապես երբ իր եւ այլոց կապիտալների ներդրումներով արված գործառնությունը սնանկացել էին: Այս պայմաններում մարկիզը Աղդոլոյից օգնություն է խնդրում: Վերջինս 1741 թ. ապրիլի 24-ի նամակով պատասխանում է, որ փոխհատուցելու ոչինչ չունի, բացի մի պարտամուրհակից, որն իր նոմինալ արժեքի կեսն էր պարունակում, սակայն տրամադրում է նկարների իր ողջ հավաքածուն, որի ցուցակը կցված էր նամակին: Մարկիզն ընդունում է «նվերը»: Երկու օր անց, ապրիլի 26-ին, Աղդոլոն հրապարակում է մի փաստաթուղթ, հայտնելով ցուցակում ներառված իր բոլոր կտավների հանձնումը մարկիզին՝ հետեւյալ ձեռնտու պայմանով.

¹ **Cecchini Isabella**, նշվ. հոդվածը, էջ 236:

² Ֆլորենցիայի հայտնի Պուչչի գերդաստանի մասին տե՛ս **Donella Arnetoli**, *La familia Pucci*, Firenze, 2002.

նա ողջ հավաքածուն վաճառքի էր հանել Լեհաստանի արքային եւ հաջող գործարքի դեպքում արդյունքը կհատկացվեր մարկիզին: Եթէ եկամուտ չստացվեր, ապա նկարները պետք է մնային մարկիզի տրամադրության տակ՝ որպէս նրա սեփականություն, մասնակիորեն հատուցելով նրա պարտքը: Փաստաթուղթը ստորագրված էր նաեւ մարկիզի կողմից՝ որպէս համաձայնություն (1741 թ. հուլիսի 12-ի նամակը)¹: Մի քանի ամիս անց Ադդոլոն նկարները փոխադրում է Դրեզդեն՝ այդ մասին տեղեկացնելով իր 1741 թ. սեպտեմբերի 22-ի նամակում:² Նա դրանք (թվով 65 նկար) հանձնում է կոմս Բրյուլին³ 2500 ոսկիով՝ «այնքան՝ որքան դրանց արժեքն է»՝ ինչպէս ինքն է արտահայտվում նույն նամակում: Նկարներն ուղարկելուց քիչ անց Ադդոլոն եւս բնակություն է հաստատում Դրեզդենում եւ այլեւս երբեք չի վերադառնում Ֆլորենցիա:

1760 թ. երբ Վենետիկի մի հայ բնակիչ՝ կոմս Զիովաննի Ստեֆանո Շեհրիմանն⁴ անցնում էր Ֆլորենցիայով, Պուչին,

¹ Corti, op. cit p. 444.

² Նույն տեղում:

³ Կոմս Հենրիխ ֆոն Բրյուլը Սաքսոնիայի կուրֆյուրստ Ավգուստ 3-րդի եւ Լեհաստանի արքայի առաջին մինիստրն էր, եւ թագավորական հրանոթային զորքերի հրամանատարը: Զինվորական կարիերայից զատ մեծ հետաքրքրություն էր տածում շքեղ կենցաղի, ինչպէս նաեւ գրքերի եւ նկարչության հանդէպ: Նրա վախճանից հետո, նրա 62000 գրքից բաղկացած գրադարանը Դրեզդենի թագավորական գրադարանի մասը կազմեցին, իսկ 600 կտավից բաղկացած հավաքածուն գնվեց Ռուսաստանի կայսրուհի Եկատերինա 2-րդի կողմից Կայսերական Էրմիտաժի համար: Մեր կարծիքով հենց այս ճանապարհով էլ Գրեգորիո Ադդոլոյի 1741 թ. հավաքածուի մեջ գտնվող Տիցիանի «Ապաշխարհող Մարիամ մագթադինացին» (Maddalena penitente, 1565) հասել է Էրմիտաժ (տե՛ս Прогулка по Императорскому Эрмитажу — Второй этаж — 45: Кабинет итальянских школ):

⁴ Ստեֆան Շեհրիմանյանի որդի Հովհաննես (վախճ. 1791 թ.), տե՛ս Aslanian S. D., p. 174.

օգտվելով առիթից, նրան է հանձնում հիշյալ գույքացուցակի պատճենը, հանձնարարելով նրան ստուգել, թե ո՛ր նկարներն են դեռ Ադդոլոյի մոտ, եւ որո՛նք արդեն չկան: Այս փուլում էլ այս հավաքածուի պատմությունն ավարտվում է արվեստաբան Ջինո Կորտիի մոտ:

Բադենի մարկգրաֆ, Ժամանակի մտավորական եւ արվեստասեր շրջանակներին հայտնի, Ժան-Էտիեն Լիոտարի աշակերտուհին համարվող Կարոլինա-Լուիզայի 1762-1764 թթ. նամակագրությունից հայտնի է դառնում, որ Գրեգորիո Ադդոլուն նոր պատկերասրահ է հիմնել Վենետիկում: Նա 82 կտավ է առաջարկում Ֆոն Բադենին վաճառքի համար, որոնց գույքացուցակները եւս հրատարակված են: Դրանք հիմնականում XVI-XVII դդ. վենետիկյան դպրոցի հայտնի նկարիչների գործեր են: Նախկին հավաքածուից այստեղ ներկա է միայն Շիպիոնե Պուլցոնեին վերագրվող Գրիգոր XIII պապի դիմանկարը: Ինչպես տեսնում ենք, Ադդոլուն կրկին վերսկսում է իր գործունեությունը եւ կրկին վերականգնում այդ հանրապետության քաղաքացու կոչումը՝ այս անգամ որպես Սաքսոնիայի իշխան: Գրեգորիո Ադդոլուն վախճանվել է 1789 թ. մայիսի 12-ին Վենետիկի Ս. Սոֆիայի թեմի վերակացության տակ գտնվող իր բնակարանում:

Պատմության շարունակությունը գտնում ենք «Մետրոպոլիտեն» թանգարանի իտալական արվեստի բաժնի համակարգող, եւրոպական եւ հատկապես իտալական վերածնության շրջանի մասին բազմաթիվ միջազգայնորեն հայտնի աշխատությունների հեղինակ Էլիզաբեթ Ե. Գարդների կրկին The

Burlington Magazine-ում հրատարակված հոդվածում¹: Նա անդրադարձել է 1789 թվից՝ Ադդոլոյի մահվանից հետո մնացած նկարների գույքացուցակին՝ հիմնվելով իրեն հասանելի որոշ նոր փաստաթղթերի վրա, որոնք անշուշտ հոդվածում հղված են: Գարդները համոզված է, որ չնայած փաստաթղթի անստորագիր լինելուն, այն գրված է Պիետրո Էդվարդսի՝ արվեստի գործերի ժամանակին հայտնի տեսուչի անհերքելի ձեռագրով՝ Սերենիսսիմայի վերջալույսին: Ամսաթիվ եւս չկա, սակայն քանի որ այստեղ չեն կրկնվում այն բազմաթիվ նկարները, որոնք հավանաբար վաճառվել են Ադդոլոյի ժառանգների կողմից, վստահաբար այն կազմված է 1789 թ. հետո: Համեմատությունը 1741 թ. գույքացուցակի հետ ցույց է տալիս, որ նախկինից միայն մեկ նկար է մնացել՝ Էմպոլիի կտավներից «Իսահակի զոհաբերությունը» (1615-1620 թթ., այժմ գտնվում է Սպենսերի արվեստի թանգարանում - Կանգասի համալսարան):

Սա թույլ է տալիս Գարդներին ենթադրել, որ Ադդոլոն բնույթով առավելապես առեւտրական էր, քան կուլեկցիոներ: Վերջին գույքացուցակի ամսաթիվը վերականգնելու նպատակով Էլիզաբեթ Գարդները անդրադարձել է նաեւ Սիր Աբրահամ Հյումին (Լոնդոն) 1790 թ. հուլիսի 27-ին Սաստոյի գրած նամակին, ուր նշվում է, որ Ադդոլոյի ժառանգներից գնել է Դոմինիկինոյի մի նկարը, որտեղ պատկերված է սեւազգեստ մի հոգեւորական՝ նստած վիճակում, որը կարող էր պատկանած լինել Սանպիերի ընտանիքին՝ Բոլոնիայից, եւ որն Ադդոլոն Ֆլորենցիայից հետո տարել էր Վենետիկ (այն բացակայում է 1741-ի ցուցակում)...

¹ Gardner Elizabeth E., The Ardollo collection of paintings: the last chapter, The Burlington Magazine, vol. 128, No. 995 (Feb., 1986), pp. 144-146.

Հյուսիս կտավը գնել է Մասսոյից եւ ուղարկել Լոնդոն: Հետագայում Հյուսիս հասկացել է, որ դա Մորոնիի՝ «Տիցիանի ուսուցիչը» ("Titian's Schoolmaster, 1575) ստեղծագործությունն է¹ (այժմ գտնվում է Վաշինգտոնի Ազգային պատկերասրահի Վիդեներ հավաքածուում):

Գրեգորիո Աղոլուն, ինչպես տեսանք, միջազգային առևտրական ցանցերին տիրապետելով հանդերձ, մնում է հայ վաճառական՝ հայ առևտրական կապիտալի իր մասնաբաժնով, իր ծանոթություններով: Մխիթար Աբբահոր մոտ՝ Սուրբ Ղազարում հյուրընկալությունը խոսում է այն մասին, որ նա անտարբեր չի եղել հայ կրթամշակութային արժեքների նկատմամբ: Մեզ անշուշտ հետաքրքրում է այն հարցը, թե Սուրբ Ղազարի երոպական կերպարվեստի նմուշներից ո՞րն է արդյոք Գրեգորիո Աղոլունի ձեռքով հայտնվել Հայոց Կղզում: Պարզ է միայն, որ Մխիթար Աբբահոր օրոք միայն 2-3 նկարներ են Ս. Ղազար բերվել: Եւ՛ս մի հանգույց, որի բացահայտումը հետաքրքիր պիտի լիներ կերպարվեստի մասնագետների համար:

Անդրադառնանք Հ. Ղ. Ալիշանի խոսքերին. «Քաղաքական տեսութեանց քննադատ գրող մեղած է՝ Վենետկոյ տէրութեան տկարութեան վրայոք՝ ընդդիմաբանութեամբ...»: Դժբախտաբար այս խոսքերի հավաստիությունը ապացուցման կարիք ունի, քանի որ համապատասխան փաստաթղթերին չենք տիրապետում, սակայն Ալիշանն առանց ձեռքի տակ փաստեր ունենալու նման վկայությունից վերապահ կմնար: Մենք սակայն ենթադրում ենք, որ այս գործունեությունն առավելապես հարիր է Գրեգորիո Աղոլունի ավագ որդուն՝ Ֆրանչեսկո դ'Աղոլունին (ծնվ.-

¹ Gardner Elizabeth E., op. cit., p. 144.

1756 թ.)¹, որը նշանակվելով Վենետիկի հանրապետությունում Սաքսոնիայի կուրֆյուրստի միջազգային կապերի խորհրդատու, իր ողջ կյանքը նվիրել է հակահեղափոխական պայքարին՝ նշելով Վենետիկյան արիստոկրատիայի կործանման պատճառներն ու իշխանության սխալները: Բացի Սաքսոնիայի արքունիք ուղարկված զեկուցագրերից ու նամակներից, մարկիզ Ֆրանչեսկո դ'Ադդոլոյի կողմից շարադրված «Վենետիկի Հանրապետության Սահմանադրության» օրինակը պահվում է Գրեգոենի քաղաքային արխիվում²:

1792 - 1797 թթ. նա վենետիկյան պետական ինկվիզիցիայի վստահված անձն էր Վերոնայում, որտեղից, բացի իր առաջնային պարտականությունների մասին զեկուցելուց, հատուկ տեղեկագրեր էր ուղարկում Յակոբինյան շարժման եւ մասոնական խմբերի գործունեության մասին³: Իսկ 1797-ից հետո ընդհանրապես նրա կենսագրությունը ծածկված է քաղաքական գաղտնիության քողով⁴:

Հետաքրքիր է նաև Գրեգորիո Ադդոլոյի կրտսեր որդու՝ Մարկիզ Պետեր Ալտիզիուս դ'Ադդոլոյի⁵ կենսագրությունը: Նա Սաքսոնիայի բանակային ընտրյալ կորպուսի զինվոր էր եւ մասնակցել էր 7-ամյա պատերազմին (1756-1763): 1768 թ. արդեն զինվորական բարձր՝ մայորի, ապա գնդապետի կոչումներ ուներ:

¹ **Berengo M.**, Dizionario Biografico degli Italiani, Rome, vol. 1, (1960), p. 38.

² Staatsarchiv Dresden, loc. 589.

³ նույն տեղում loc. 2816. Arch. di Stato di Venezia, Inquisitori di Stato, busta 543.

⁴ G. B. Passano, Diz. di opere anonime e pseudonime, Ancona 1887, p. 285.

⁵ Paul Gautsch, „Agdollo, Peter Aloysius Marquis d“, - Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 1 (1875), S. 137-138.

1769 թ. նա Սաքսոնիայի Քսավեր Մեծ Իշխանի (Կուրֆյուրստի 1-730-1806 թթ.) գլխավոր ադյուտանտն էր (*adjutant général*): Նրա ամուսնությունը իշխանուհի Լյուբոմիրսկայի¹ հետ ինչ-ինչ պատճառներով գաղտնի էր պահվում: Կրտսեր Ադոլֆյի հիմնական գործունեությունը դիվանագիտական (նաեւ ֆինանսական) գաղտնի միսիաների իրականացումն էր Սաքսոնիայի արքունիքի համար: 1772-1776 թթ. պետությանը մատուցած զանազան կարեւոր ծառայությունների համար ընդգրկվել է եւրոպական ազատ որմնադիրների մատնական մի քանի օթյակներում:² Սակայն 1776 թ. նա անակնկալ ձեւով ցմահ բանտարկության է ենթարկվում Քյոնիգստեյն ամրոցում, որի պատճառները հայտնի էին միայն Սաքսոնիայի Կուրֆյուրստին եւ նրա մորը: Փաստեր կան, որ Մեծ Իշխանի հատուկ գործերով քարտուղար (*secrétaire des commendements*) Հեվալդի կողմից իրականացված 120.000 էկյու հնչուն դրամի եւ Կուրֆյուրստի մոր զարդեղենի անհայտացման առնչությամբ է իրականացվել Ալոիզիոս Ադոլֆյի ձերբակալությունը:³ Այս գործին առնչվող փաստաթղթային կորպուսը ոչնչացվել է Մեծ Իշխանի կողմից: Որպես պետական հանցագործ մահացել է բանտում 1800 թ. օգոստ. 27-ին:⁴

¹ Տե՛ս Ludovika Amelia Rutowski (Lubomirski) (1722-1778):

² Allgemeines Handbuch der Freimaurerei. von Lennings, Encyclopädie der Freimaurerei. Herausgegeben vom Verein deutscher Freimaurer, Erster Band (A-L), Leipzig, 1900, p. 7-8. [Vgl. **Peuckert**, *Gesch. der Loge Zu den drei Schwertwrn u.s.w.* (Lpz. 1883) Bülau, *Geh. Gesch.*I, 196 fg.].

³ *Correspondance inédite du Prince François-Xavier de Saxe ...*, Paris, DCCC LXXIV, p. 154.

⁴ *Quellen und Forschungen aus italienischen archiven und Bibliotheken herausgegeben vom Koenigl. Preussischen Historischen institut in Rom. Band V, Rom, 1903 p. 256-257. Տե՛ս նաեւ Paul Gautsch, նշվ. հոդվածը:*

Մշուշոտ այս կենսագրության մանրամասների վերաբերյալ պատմությունն անշուշտ հետագայում անակնկալներ կմատուցի, սակայն այն փաստը, որ Գրեգորիո Աղդուլոյի երկու որդիներն էլ, ունենալով բարձր կրթական ցենզ, տիրապետելով օտար լեզուների, լինելով հմուտ դիվանագետներ եւ իրավունքի մասնագետներ, Եւրոպայի պատմության համար ոչ անհայտ հեղինակություններ են եղել:

Գրեգորիո Աղդուլոյի վեց երեխաներից հայտնի է նաեւ դուստրը՝ Մարիաննան, որը 1780 թ. ամուսնացել է վենետիկյան հայտնի Բարբարիգո գերդաստանի¹ ժառանգներից մեկի՝ Նիկոլո Բարբարիգո Սան Պոլոյի հետ:

Աղդուլո գերդաստանին անդրադարձել է նաեւ Ալերամո Հերմետոն իր «Հայերի Վենետիկը» աշխատության մեջ, նշելով, որ որոշ ժամանակ այս գերդաստանին է պատկանել Վենետիկի Մեծ Ջրանցքի (Canal Grande) վրա գտնվող մարգարտահրաշ պալատներից մեկը՝ «Կա՝ Դարիոն»: Վենետիկի պատմության եւ ճարտարապետության բազմաթիվ գիտականեր խոսելով 1479 թ. կառուցված այս պալատի մասին, նշում են ուն մարկիզ Արբիտ Աբդուլլի մասին, ով 1700-ականների վերջին գնել է այս պալատը, սակայն սնանկանալով, 1833 թ. (որոշ տվյալներով 1838 թ.) ստիպված է եղել 480 անգլիական ոսկով այն վաճառել անգլիացի հնագետ Ռոդոն Բրաունին:² Նշվում է որ Արբիտ Աբդուլը ադամա-

¹ Cecchini Isabella, նշվ. հոդվ.:

² **Հերմետո Ա.**, Հայերի Վենետիկը, Երևան, 2000, էջ 194: **D'Annunzio G.**, Ca'Dario, Canale Grande di Venezia, (Catalogo illustrato), **Pasqualetto Cl.**, Le leggende intorno a Ca' Dario, Leggende Veneziane, 1985, p. 9. **Beatrice Traversin**, Ca' Dario, la casa maledetta di Venezia, La tela Nera, 04.12.2010.

նդների հայտնի վաճառական է եղել, իսկ դրյակի վաճառքի թվականը հուշում է, որ նա Աղդոլունների երրորդ սերնդի ներկայացուցիչը պետք է լիներ:

Այսպիսի շատ հետաքրքիր մի անձնավորություն՝ Մարկիզ Գրեգորիո դ'Աղդոլո, որին չենք գտել Յարութին Տէր Յովհաննեանցի «Պատմութիւն Նոր Ջուղայու որ յԱսպահան»¹ սովարածավալ աշխատության Ջուղայի հայ վաճառականների ընտանիքների ցուցակներում եւ որի, ինչպէս նաեւ նրա ժառանգների գործունեության ուսումնասիրումը եւս հայագիտության խնդիրներից մեկն է:

Նշենք միայն, որ այս Գրիգոր Աղդոլոն բացի Արեւելք-Արեւմուտք առեւտրական գործունեությունից, այն հազվագյուտ առեւտրականներից է, որոնք կարողացել են ներդրվել արեւմտյան առեւտրատնտեսական հարաբերությունների մեջ այնպէս, որ կարողացել է միջպետական առեւտրական պայմանագրերի հաստատման առիթ հանդիսանալ: Նրա արվեստաբանական

Բոլոր հեղինակները նշում են այն փաստը, որ 15-րդ դարում կառուցված այս պալատի բոլոր տերերը դարեր շարունակ, դժբախտ ճակատագիր են ունեցել: Նույնիսկ նրա առաջին տերերը կա՛մ գոհվել են պատերազմում, կա՛մ սնանկացել են, կա՛մ մահացել անհավանական պայմաններում: Նույն Բրաունը, փորձելով դրյակում վերականգնողական աշխատանքներ կատարել, սնանկացել է, եւ հուսահատվելով ինքնասպանություն գործել: Այս դրյակին է սիրահարված եղել նաեւ մեծ տենոր Մարիո դել Մոնակոն եւ ցանկացել է այն գնել: Սակայն դեռ գնման գործարքը չավարտված, 1964 թ. Տրեվիզոյից վերա-դարձին ողբերգական ավտոկթարի արդյունքում կորցրել է իր պրոֆեսիոնալ ակտիվությունը եւ պահանջել պալատի գնման պայմանագիրը չեղյալ համարել: Այս օրինակների շարքը բազմաթիվ է, եւ պալատը տիրահոշակ լեզենդ է դարձել Վենետիկի պատմության մեջ: Կլոդ Մոնեի հայտնի նկարը (*Palazzo Dario* -1908) մշտապես հավերժացրել է պալատը համաշխարհային կերպար-վեստում: Լինելով մասնավոր սեփականություն, այսօր այն ծառայում է որպէս արվեստի ժամանակավոր ցուցասրահ:

¹ **Տէր Յովհաննեանց Յ.**, *Պատմութիւն Նոր Ջուղայու որ յԱսպահան*: Նոր Ջուղա 1880:

գիտելիքները, առևտրական հմտություններն ու հոտառությունն այն մակարդակն են ունեցել, որ թույլ են տվել նրան ժամանակի ամենահայտնի արվեստի գործերի հավաքմամբ ու վաճառքով զբաղվել: Սա որքան հիմնված է գիտելիքի, նույնքան հեղինակության, հայ եւ միջազգային առևտրական ցանցերի իմացության, ժամանակի ու տարածության զգացողության ամենապրոֆեսիոնալ կարողության վրա:

Հուսանք որ Ադդոլոների գերդաստանը, ինչպես Լազարյաններինը, Գերաքներինը, Շեհրիմանյաններինը եւ այլոց, նույնպես կուսումնասիրվի առևտրատնտեսական, մշակութային, քաղաքական տեսանկյուններից եւ մեկ անգամ եւս թույլ կտա ո՛չ միայն մե՛զ, հայերիս, այլեւ այս շրջանի մասնագետներին զարմանալ 17-18 դդ. «Զուղա - Նոր Զուղա - Արեւելք - Արեւմուտք» ֆենոմենի ուսումնասիրման դեռեւս ... անկատարության վրա:

MARQUIS GREGORIO D'AGDOLLO (1707-1789)

(Summary)

ELIZABETH TAJIRYAN

Gregorio Agdollo, Merchant of New Julfa, Abbot Mkhitar Sebastatsi, The Ardollo collection of paintings, Venice, Florence, Francesco d'Agdolo, Peter Aloysius d'Agdolo.

Gregorio Agdolo, merchant of New Julfa, owner of art galleries in Venice and Florence, who triggered the interest of modern arts critics, has a special role among the Armenian merchants of Venice of the first half of the 18th century.

The written heritage of the era reveals the close ties of Agdolo's family with the Mekhitarist Congregation of Venice and its Abbot Mkhitar Sebastatsi.

Gregorio Agdolo, one of the fathers of unified inter-European trade-economic and tax affairs, effectively managing an international trade network due to his reputation and experience, achieved signing of an inter-governmental trade agreement between the Republic of Venice, Saxonia and Poland in 1750.

His sons, marquises, like their father, were engaged in the political life of Europe. The older, Francesco d'Agdolo, who was not indifferent about the political peripetia of the Republic of Venice, participated in writing the constitution of the Republic of Venice. The young brother - Peter Aloysius d'Agdolo - was responsible for the external affairs of Saxonia for long years and served as the representative and trusted person of the Elector of Saxonia.